

Я. В. Горбатюк,
кандидат юридичних наук

ВИДИ ТА ПІДСТАВИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОВЖИВАННЯ МОНОПОЛЬНИМ (ДОМІНУЮЧИМ) СТАНОВИЩЕМ НА ТОВАРНМУ РИНКУ

У статті автор визначає види юридичної відповідальності за зловживання монопольним (домінуючим) становищем на товарному ринку та їх нормативне закріплення, а також аналізує підстави застосування юридичної відповідальності за вказаний вид правопорушення.

Ключові слова: зловживання монопольним (домінуючим) становищем, юридична відповідальність, штраф, примусовий поділ, Антимонопольний комітет України, суб'єкт господарювання.

Я. В. Горбатюк

Виды и основания юридической ответственности за злоупотребление монопольным (доминирующим) положением на товарном рынке

В статье автор определяет виды юридической ответственности за злоупотребление монопольным (доминирующим) положением на товарном рынке и их нормативное закрепление, а также анализирует основания применения юридической ответственности за указанный вид правонарушения.

Ключевые слова: злоупотребление монопольным (доминирующим) положением, юридическая ответственность, штраф, принудительный раздел, Антимонопольный комитет Украины, субъект хозяйствования.

Y. Gorbatyuk

The types and conditions of legal responsibility for the abuse of monopoly (dominant) position on the commodity market

In the article the author defines the types of legal responsibility for the abuse of monopoly (dominant) position on the commodity market and their regulatory consolidation, and analyzes the grounds for the application of legal responsibility for the specified type of offense.

Key words: abuse of monopoly (dominant) position, legal responsibility, fine, forced division, Antimonopoly Committee of Ukraine, business entity.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасних умовах господарювання досить поширеним видом порушень законодавства про захист економічної конкуренції є зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку. Ефективна протидія негативним проявам монополізму – необхідна запорука стабільного розвитку й функціонування вітчизняних товарних ринків. Тому питання видів і підстав юридичної відповідальності за вказаний вид правопорушення потребують додаткового вивчення.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання відповідальності за зловживання монопольним

становищем були досліджені в наукових працях вітчизняних вчених, зокрема: О. О. Бакалінської, Л. Р. Білої, Ю. В. Журик, С. Б. Мельник, Н. О. Саніахметової, О. М. Стороженко, В. С. Щербини та ін., проте на сьогоднішній день все ще залишаються актуальними.

Метою статті є визначення на основі чинного законодавства України видів юридичної відповідальності за зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку та підстав її застосування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 13 Закону України «Про захист еко-

номічної конкуренції» (далі – Закон) зловживанням монопольним (домінуючим) становищем на ринку є дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку [1].

Зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку забороняється і тягне за собою відповідальність згідно з законом.

Відповідно до ч. 1 ст. 216 Господарського кодексу України (далі – ГК України) учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим Кодексом, іншими законами та договором [2].

На думку О. М. Стороженко, аналіз вітчизняного законодавства показує, що зловживання монопольним (домінуючим) становищем сьогодні є предметом двох видів юридичної відповідальності: господарсько-правової та адміністративної [3, с. 98].

Так, правові основи господарсько-правової відповідальності за зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку регламентуються Господарським кодексом України та Законом України «Про захист економічної конкуренції». У даному випадку названі акти конкурентного законодавства мають ряд спільних рис: вони обидва конкретизують зміст монополістичних зловживань (ст. 29 ГК України та ст. 13 Закону), містять перелік санкцій, які накладаються за ці зловживання (ст.ст. 40, 251, 253 ГК України та ст.ст. 51, 53 Закону); визначають суб'єктів, уповноважених розглядати відповідні господарські справи (ст. 257 ГК України та Розділ VII Закону); а також окреслюють загальні засади адміністративної відповідальності за зловживання монопольним (домінуючим) становищем посадових осіб і громадян-підприємців (ст. 252 ГК України та ст. 54 Закону) [3, с. 98].

Відповідно до ст. 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції» за зловживання монопольним (домінуючим) становищем органи Антимонопольного комітету України накладають штрафи у розмірі до десяти відсотків доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф. У разі наявності незаконно одержаного прибутку, який перевищує десять відсотків зазначеного доходу (виручки), штраф накладається у розмірі, що не перевищує потрібного розміру незаконно одержаного прибутку. Розмір незаконно одержаного прибутку може бути обчислено оціночним шляхом [1].

Якщо доходу (виручки) немає або відповідач на вимогу органів Антимонопольного комітету України, голови його територіального відділення не надав розмір доходу (виручки), штраф накладається у розмірі до двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [1].

Відповідно до ст. 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції» якщо суб'єкт господарювання зловживає монопольним (домінуючим) становищем на ринку, органи Антимонопольного комітету України мають право прийняти рішення про примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище [1].

О. О. Бакалінська розглядає примусовий поділ в якості лише додаткового заходу відповідальності у сфері економічної конкуренції (додаткового заходу примусу) [4, с. 270-271]. Д. М. Лук'янець вважає, що примусовий поділ як додатковий захід відповідальності може застосовуватися виключно разом із накладенням штрафу [5, с. 80]. Проте прямої вказівки про можливість застосування примусового поділу лише разом із стягненням штрафу у законодавстві немає. Але якщо врахувати, що і штраф, і примусовий поділ є видами господарсько-правових санкцій, а за одне правопорушення може застосовуватися лише один вид санкцій, то думка про те, що примусовий поділ є додатковою санкцією, є цілком слушною.

Шкода, заподіяна порушеннями законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді зловживання монопольним становищем, відшкодовується особою, що вчинила порушення, у подвійному розмірі завданої шкоди [1].

Відповідно до ст. 255 ГК України збитки, заподіяні зловживанням монопольним становищем, антиконкурентними узгодженими діями, дискримінацією суб'єктів господарювання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також збитки, заподіяні внаслідок вчинення дій, визначених цим Кодексом як недобросовісна конкуренція, підлягають відшкодуванню за позовами заінтересованих осіб у порядку, встановленому законом.

Відшкодування збитків здійснюється в судовому порядку, але тільки за ініціативою постраждалої особи. Питання застосування або незастосування того чи іншого виду санкцій в різних випадках вирішується по-різному. На прохання постраждалої особи чи інших осіб Антимонопольний комітет України не може не застосувати санкцій, якщо вони передбачені за той чи інший вид порушень. А відшкодування збитків постраждалому - це справа цілком добровільна. Постраждалий сам вирішує, чи доцільно йому звертатися до суду з цією метою. У ряді випадків порушники конкурентного законодавства відшкодовують потерпілим збитки без розгляду судами відповідних позовів. Зрозуміло, що це відбувається не з їх власної ініціативи, а за активного сприяння фахівців Антимонопольного комітету України. Розуміючи всю безперспективність спростування факту порушення, монополіст не хоче марно втрачати час через судову тяганину і тому погоджується сплатити санкції добровільно. Практика розгляду справ цієї категорії свідчить, що в більшості випадків це має місце за результатами розгляду справ про зловживання монопольним становищем на ринках житлово-комунальних послуг. Проте найчастіше порушник замість того, щоб повертати переплачені споживачем кошти, певний період надає свої послуги безоплатно, тобто сума боргу зараховується споживачу в рахунок його майбутніх платежів [3, с. 99].

Крім видів санкцій за зловживання монопольним (домінуючим) становищем, передбаче-

них у Законі України «Про захист економічної конкуренції», Господарський кодекс України передбачає ще й вилучення незаконно одержаного прибутку (доходу) суб'єктами підприємницької діяльності в результаті порушення статей 29, 30 і 32 ГК України, який стягується за рішенням суду до Державного бюджету України (ст. 253 ГК України) [2].

Оскільки Господарський кодекс України і Закон України «Про захист економічної конкуренції» співвідносяться як загальне і особливе, виникає питання, чому Закон не містить вичерпного переліку санкцій, які можуть застосовуватися за зловживання монопольним (домінуючим) становищем.

Основу нормативно-правового регулювання застосування адміністративної відповідальності за зловживання монопольним (домінуючим) становищем становить Кодекс України про адміністративні правопорушення. Так, відповідно до ст. 166¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення за зловживання монопольним становищем на ринку передбачено накладення штрафу на керівників (розпорядників кредитів) підприємств (об'єднань, господарських товариств тощо) у розмірі до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, - до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [6].

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» державний уповноважений Антимонопольного комітету України має повноваження складати протоколи, розглядати справи про адміністративні правопорушення, виносити постанови в цих справах.

Таким чином, Антимонопольний комітет України має право за порушення законодавства у формі зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку застосовувати стягнення як ті, які передбачені Законом України «Про захист економічної конкуренції», так і ті, що передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Антимонопольним комітетом України для припинення порушень конкурентного законо-

давства у вигляді зловживання монопольним становищем застосовується досить дієва система різноманітних санкцій. Частина одержаних коштів перераховується до державного бюджету, а частина безпосередньо виплачується суб'єктам, які потерпіли від порушень конкурентного законодавства. При цьому практика засвідчує, що відшкодування шкоди, заподіяної порушеннями конкурентного законодавства, є домінуючою формою фінансових санкцій.

У 2016 році Антимонопольним комітетом України припинено 1322 порушення законодавства про захист економічної конкуренції у формі зловживання монопольним (домінуючим) становищем, що становить 43 % від загальної кількості всіх порушень, припинених комітетом у 2016 році [7, с. 187]. Серед них 872 порушення - дії чи бездіяльність учасника ринку, який займає домінуюче становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів (ч. 1. ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції»); 383 порушення - встановлення умов придбання або реалізації, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції (п. 1 ч. 2 ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції»); 25 порушення - застосування різних умов до рівнозначних угод без об'єктивно виправданих на те причин (п. 2 ч. 2 ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції»); 42 - інші порушення.

У 2016 році Антимонопольним комітетом України за зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку накладено штрафи у розмірі 86 404,5 млн грн.

Підставою для юридичної відповідальності за зловживання монопольним становищем на ринку є склад цього правопорушення, що включає такі елементи: об'єкт правопорушення, об'єктивну сторону правопорушення, суб'єкт правопорушення і суб'єктивну сторону правопорушення.

Зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку як порушення законодавства про захист економічної конкуренції зазіхає

на такий об'єкт, як свобода здійснення підприємницької діяльності за умов конкуренції на ринку.

Об'єктивна сторона правопорушення - це зовнішній прояв протиправного діяння. Вона складається з трьох елементів: протиправне діяння, його суспільно шкідливі наслідки і причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали.

Зловживання монопольним становищем на ринку як протиправне діяння завдає шкоди конкурентним відносинам в економіці. Воно не завжди призводить до заподіяння шкідливих наслідків у вигляді збитків (майнової шкоди). Воно протиправне саме по собі і може бути пов'язане лише зі створенням можливості (небезпеки) заподіяння тієї або іншої майнової шкоди.

Це правопорушення може бути вчинено тільки спеціальним суб'єктом - суб'єктом господарювання, що займає монопольне становище на ринку. Суб'єктивна сторона цього правопорушення - наявність спеціального умислу, отримання додаткових переваг.

Для кваліфікації тих або інших дій як зловживання суб'єктом господарювання монопольним становищем необхідні дві умови: по-перше, установлення володіння ним монопольним становищем і, відповідно, монопольною владою на ринку; по-друге, використання з метою придбання або захисту цієї влади незаконних дій, що спричиняють або можуть спричинити негативні наслідки для конкуренції, прав інших суб'єктів господарювання або споживачів. При цьому слід відрізнити ці незаконні дії, спрямовані на встановлення, зміцнення, розширення або зберігання, консолідацію монопольної влади, від не заборонених законодавством і, більше того, дій у конкуренції, що заохочуються державою [8].

Охоронно-правові засоби, у тому числі застосування засобів юридичної відповідальності до суб'єктів господарювання, що порушують законодавство про захист економічної конкуренції, зокрема, зловживають монопольним становищем, можна також розглядати як коригування поведінки, що вийшла за рамки дозволе-

ної законодавством. При цьому монопольна структура може продовжувати свою законну діяльність, якщо не була застосована така санкція, як примусовий поділ. Застосовувані засоби юридичної відповідальності до суб'єктів, що займають монопольне становище на ринку, можуть вважатися засобами, здійснюваними в рамках охоронного державного впливу на їх діяльність. Ці охоронно-правові засоби впливу відрізняються примусовим характером і мають характер санкцій, що тягнуть несприятливі правові наслідки для правопорушників.

Для кваліфікації дій суб'єктів господарювання як зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку, або як антиконкурентних узгоджених дій, або як недобросовісної конкуренції не є обов'язковим з'ясування настання наслідків у формі відповідно недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання (конкурентів, покупців) чи споживачів, зокрема через заподіяння їм шкоди (збитків) або іншого реального порушення їх прав чи інтересів, чи настання інших відповідних наслідків [8].

Достатнім є встановлення самого факту вчинення дій, визначених законом як зловживання монопольним (домінуючим) становищем (частина друга статті 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції»).

Стаття 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» не містить положень стосовно мінімальної кількості фактів (подій), яка вважалася б достатньою для кваліфікації дій суб'єктів господарювання за ознаками зловживання монопольним (домінуючим) становищем. Отже, в принципі й одноразове відповідне порушення, належним чином встановлене й доведене, може бути підставою для здійснення такої кваліфікації [8].

Конкурентне законодавство не ставить застосування передбаченої ним відповідальності за порушення цього законодавства у залежність від наявності у суб'єкта господарювання вини в будь-якій формі [8].

Висновки. Таким чином, за вчинення правопорушення у формі зловживання монопольним (домінуючим) становищем у законодавстві передбачено застосування юридичної

відповідальності двох видів: господарсько-правової та адміністративної, що можуть застосовуватися одночасно за одне правопорушення. Підставою для юридичної відповідальності за зловживання монопольним становищем на ринку є склад цього правопорушення, проте для кваліфікації дій суб'єктів господарювання як зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку достатнім є встановлення самого факту вчинення дій, визначених законом як зловживання монопольним (домінуючим) становищем.

Література

1. *Про захист економічної конкуренції*: Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

2. *Господарський кодекс України* від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.

3. *Стороженко О. М.* Адміністративно-правова кваліфікація зловживань монопольним (домінуючим) становищем на ринку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Стороженко Ольга Михайлівна; Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». – К., 2007. – 184 с.

4. *Бакалінська О. О.* Конкурентне право: навч. посіб. / О. О. Бакалінська. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 388 с.

5. *Лук'янець Д.* Правова природа і особливості відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції / Д. Лук'янець // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 8. – С. 78-80.

6. *Кодекс України про адміністративні правопорушення* від 7 грудня 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

7. *Звіт Антимонопольного комітету України за 2016 рік* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712&schema=main>.

8. *Про деякі питання практики застосування конкурентного законодавства*: постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 26 листопада 2011 р. № 15 [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/ppVGSU_26122011_015.pdf.

References

1. *Pro zahyst ekonomichnoi konkurencii*: Zakon Ukrainy vid 11 sichnja 2001 r. № 2210-III // Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy. – 2001. – № 12. – St. 64.

2. Gospodars'kyj kodeks Ukrainy vid 16 sichnja 2003 r. № 436-IV // Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy. – 2003. – № 18. – St. 144.

3. *Storozhenko O. M.* Administratyvno-pravova kvalifikacija zlovzhyvan' monopol'nym (dominujuchym) stanovyshhem na rynku: dys. ...kand. juryd. nauk: 12.00.07 / Storozhenko Ol'ga Myhajlivna; Vidkrytyj mizhnarodnyj universytet rozvytku ljudyny «Ukrai'na». – K., 2007. – 184 s.

4. *Bakalins'ka O. O.* Konkurentne pravo: navch. posib. / O. O. Bakalins'ka. – K.: Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2010. – 388 s.

5. *Luk'janec' D.* Pravova pryroda i osoblyvosti vidpovidal'nosti za porushennja zakonodavstva pro

zahyst ekonomichnoi konkurencii' / D. Luk'janec' // Pidprijemnyctvo, gospodarstvo i pravo. – 2001. – № 8. – S. 78-80.

6. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennja vid 7 grudnja 1984 r. № 8073-X* // Vidomosti Verhovnoi Rady URSR. – 1984. – № 51. – St. 1122.

7. *Zvit Antymonopol'nogo komitetu Ukrainy za 2016 rik* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712&schema=main>.

8. *Pro dejaki pytannja praktyky zastosuvannja konkurentnogo zakonodavstva: postanova Plenumu Vyshhogo gospodars'kogo sudu Ukrainy vid 26 lystopada 2011 r. № 15* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/ppVGSU_26122011_015.pdf.